

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО



Валентина Стрілько,

аспірантка кафедри міжнародного
приватного права

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 347:341.9

Нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом

Постійне збільшення кількості цивільних відносин з іноземним елементом, які виходять за межі однієї країни, та в яких обов'язковим суб'єктом є нотаріус, призводить до взаємодії та взаємозв'язку нотаріального процесу з міжнародним приватним правом, а відтак в теорії та на практиці виникає низка дискусійних питань, зокрема, щодо правової природи, змісту та захисту нотаріально-процесуальних відносин в міжнародному приватному праві, тощо.

Для вітчизняної правової науки дефініція «нотаріально-процесуальні правовідносини» не є новою, хоча і недостатньо дослідженою. На це, вказують, наприклад, наукові розвідки В. Баранкової, М. Бондаревої, М. Дякович, Ю. Желіховської, О. Кармази, В. Комарова, І. Мельник, О. Неліна, С. Пасічник, Л. Радзієвської, М. Треушнікова, Т. Федоренко, С. Фурси, І. Черемних, В. Черниша та інших вітчизняних дослідників. Однак незважаючи на ґрунтовний аналіз нотаріально-процесуальних правовідносин в нотаріальному про-

цесі, правова конструкція «нотаріально-процесуальні правовідносини в міжнародному приватному праві» (чи «нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом») залишається недостатньо вивченою. Крім того, актуальність дослідження підвищується і тим, що законодавство України не розкриває значення поняття «нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом». Відтак, ця наукова стаття сприятиме розвитку науки міжнародного приватного права та науки нотаріального процесу.

Таким чином, метою даної статті є дослідження наукових підходів щодо розкриття змісту поняття «нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом», ознак цих відносин, а також підстав їх виникнення, зміни та припинення.

В тлумачних словниках слово «відносини» розкривається, переважно, як стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь; «правовідносини» – як суспільні відносини, що регулюються нормами права [1, с. 175,

1101]. В юридичній енциклопедії зазначається, що «відносини суспільні» - це стійкі зв'язки між людьми та групами людей, які мають істотне значення для існування і функціонування певної, досить великої, сукупності людей. До таких відносин належать, зокрема, правові суспільні відносини, які визначаються правовими нормами. Відносини визначають зміст і характер права в цілому та окремих його галузей [2, с. 428; 3, с. 44-45].

На думку М. Бондарєвої, нотаріальне процесуальне правовідношення – це врегульоване нормами нотаріального процесуального права суспільне відношення, яке виникає при вирішенні нотаріальної справи (вчиненні нотаріального провадження) [4, с. 52]. В. Баранкова вважає, що нотаріальні процесуальні правовідносини як структурний компонент нотаріального провадження є суспільними відносинами, що складаються між нотаріусом (нотаріальними органами), з одного боку, та іншими особами – суб'єктами нотаріального процесу з приводу посвідчення прав та фактів, які мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності [5, с. 117].

Здійснивши аналіз інших джерел з досліджуваної теми, дійдемо висновку, що зміст нотаріальних процесуальних правовідносин в теорії розкривається в контексті змісту «процес», «процесуальна норма», «провадження», «розгляд справи», «суб'єкти процесу» тощо. Звертаємо увагу, що під словом «процес» в тлумачному словнику розуміють: послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чогось; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку; розгляд судової справи; визначений законом порядок діяльності слідчих і судових органів при розгляді судових справ певного роду [6, с. 1179].

Загальновідомо, що матеріальне та процесуальне право пов'язані між

собою діалектично та функціонально. Відтак, матеріальне право визначає процесуальні форми його захисту, що підтверджується законодавством України [7, с. 416]. Наприклад, ст. 18 ЦК передбачено, що нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановленому законом. У разі, коли відносини ускладнені іноземним елементом, їх врегулювання відбувається на підставі норми Закону України «Про міжнародне приватне право» та чинного міжнародного договору України. Однак, зауважимо, що наявність визначеного нормами права порядку вчинення нотаріусом нотаріальних дій, а саме, застосування нотаріусом в процесуальній діяльності норм міжнародного приватного права не підтверджує і не свідчить про автономне функціонування міжнародного нотаріального процесу.

Конституцією України іноземцям, що перебувають в Україні на законних підставах, надано право користуватися тими самими правами та свободами, а також нести такі самі обов'язки, які і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Відтак, іноземець може звернутися до нотаріуса України щодо вчинення виконавчого напису на борговому документі, якщо інше не передбачено законом чи чинним міжнародним договором України. Як вбачається із ст. 26 Конституції, а також чинних міжнародних договорів України, в Україні нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом розвиваються на підставі недискримінації іноземців та відповідно до принципу національного правового режиму за умови перебування іноземців в Україні на законних підставах.

Таким чином, наявність у правовідносинах іноземного елементу призводить до врегулювання відносин між обов'язковим суб'єктом – особою, яка вчиняє нотаріальні дії (на-

приклад, нотаріусом), та заявником (наприклад, іноземцем), на підставі норм міжнародного приватного права, а також норм внутрішнього нотаріального процесу України, які, зокрема, визначають порядок вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом, встановлюють процесуальні права та обов'язки суб'єктів нотаріального провадження тощо, якщо інше не передбачено автономією волі сторін та відповідає вимогам, визначеним Законом України «Про міжнародне приватне право». Відтак, нотаріус України буде діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, чи іноземним законодавством, у разі коли це не суперечить Конституції України та передбачено законом.

Ми підтримуємо позицію науковців, що Закон України «Про міжнародне приватне право» містить лише колізійні норми – норми, що визначають право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом (ст. 1 цього Закону). Порядок вчинення нотаріальних дій, у разі коли інше не слідує із автономії волі сторін чи не передбачено чинним міжнародним договором та не суперечить Конституції України, визначено в Законі України «Про нотаріат». Тому, в разі звернення до нотаріуса іноземця, наприклад щодо відкриття спадщини, нотаріус вчиняє низку процесуальних дій, серед яких однією із перших його дій є з'ясування права держави для врегулювання відносин щодо відкриття спадщини. У зв'язку з цим, нотаріально-процесуальні відносини з іноземним елементом мають комплексно-правовий характер зумовлений наявністю особливого зв'язку матеріально-правових, процесуальних та колізійних норм для їх врегулювання.

Тобто, нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом є предметом регулювання міжнародного нотаріального процесу, який є інститутом міжнародного

приватного права. Слушним є висновок і О. Кармази, яка пропонує розглядати міжнародний нотаріальний процес через призму поєднання та взаємозв'язку норм міжнародного приватного права та норм внутрішнього приватного права України чи іноземної країни, якщо це передбачено законом України чи чинним міжнародним договором України та не суперечить Конституції України [8, с. 21-28].

Слід зазначити, що норми Закону України «Про міжнародне приватне право» направлені на регулювання приватноправових відносин міжнародного приватного права. За ст. 1 цього Закону приватноправові відносини - це відносини, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи. Отже, ці відносини мають такі ж ознаки, які і внутрішні цивільні (приватні) відносини, які згідно зі ст. 1 ЦК України, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності їх учасників. Наведене підтверджує висновок про те, що Законом про міжнародне приватне право регулюються майнові та особисті немайнові відносини, які мають міжнародний характер, як-от, наприклад, зобов'язальні, сімейні відносини тощо. Реалізація цих відносин відбувається, зокрема, в нотаріальному процесі, що має міжнародний приватний характер. Відтак, нотаріально-процесуальні правовідносини мають особливу юридичну природу, визначену нормами матеріального (наприклад, цивільного права), процесуального (нотаріального процесу) права, а також колізійними нормами міжнародного приватного права, характеризуються наявністю обов'язкового суб'єкта, якого законом уповноважено вчиняти нотаріальні дії, а також є двосуб'єктними (нотаріус і заповідач) чи багатосуб'єктними (нотаріус і особи, які є сторонами договору дарування) правовідносинами.

З огляду на наведене, нотаріально-процесуальними відносинами з іноземним елементом є врегульовані нормами нотаріального процесу та міжнародного приватного права фактичні суспільні відносини, обтяжені іноземним елементом (мають міжнародний приватний характер), які виникають між особою, уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій в Україні, з однієї сторони та заявником чи іншими учасниками нотаріального провадження з іншої сторони, щодо конкретного об'єкта (вчинення нотаріальних дій), та які здійснюються у спосіб та в порядку, встановленому національним законодавством України. Відтак, порядок вчинення нотаріальних проваджень з іноземним елементом як комплекс закріплених у національному законодавстві України норм, якими регламентуються послідовність та правила вчинення нотаріальних дій у нотаріальному провадженні, а також фіксація всіх юридичних обставин, які мають місце в нотаріальному процесі [9, с. 454], відбувається у межах, встановлених Конституцією України, Законом України «Про міжнародне приватне право» та «Про нотаріат» чи чинними міжнародним договором України, з дотриманням загальновищаних принципів міжнародного права.

Таким чином, нотаріально-процесуальні відносини з іноземним елементом, регулюються колізійними нормами міжнародного приватного права (наприклад, відносини щодо здатності осіб на складання і скасування заповіту, форма заповіту регулюються ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право»), а також нормами внутрішнього права – нормами нотаріального процесу України. Крім цього, у випадках визначених Законом України «Про міжнародне приватне право» та за умови, що це не суперечить Конституції України, нотаріус може застосувати право іноземної країни. При цьому застосування права іноземної країни охоплює всі його норми, які регулю-

ють відповідні відносини (ст. 6 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Тому, нотаріальні процесуальні правовідносини з іноземним елементом є достатньо складним за своїм змістом правовим явищем. Межі повноважень обов'язкового суб'єкта – нотаріуса чи іншої уповноваженої особи на вчинення нотаріальних дій встановлюються на підставі норми Конституції та закону України.

Як будь-які суспільні відносини, нотаріально-процесуальні відносини з іноземним елементом не є скам'янілими. Їх динаміка складається з виникнення, зміни та припинення таких відносин, які, інколи, наприклад при спадкуванні, віддалені одне від одного у часі та просторі.

Відносини характеризуються визначеним законом порядком вчинення процесуальних нотаріальних дій суб'єктами на кожній стадії нотаріального провадження з іноземним елементом. Відтак, нотаріус не має права видати іноземцю свідоцтво про право на спадщину в день подачі заяви про відкриття спадщини. Тобто, неможливо перейти від однієї стадії нотаріального провадження до іншої, не вчинивши процесуальні дії, визначені в законі. У зв'язку з цим ми підтримуємо науковців, які доводять, що в конкретній нотаріальній справі (в нотаріальному провадженні) існує єдине складне процесуальне правовідношення, в рамках якого виникають, змінюються чи припиняються, у порядку та в межах визначених законом, окремі процесуальні правовідношення, які взаємообумовлені та взаємозв'язані між собою. При цьому, як правило, суб'єктний склад учасників не змінюється. Виключення становить нотаріальне провадження у сфері спадкуванні. Так, наприклад, за письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини за місцем відкриття спадщини (ст. 1272 ЦК України). У зв'язку з

цим, кількість спадкоємців збільшиться за рахунок спадкоємців, які з поважних причин пропустили строк для прийняття спадщини. Натомість, суб'єктний склад учасників цих відносин має такий же обсяг прав та обов'язків, як і попередні.

В юридичній літературі питання щодо підстав виникнення та припинення процесуальних відносин є дискусійним. Наприклад, до таких підстав О. Красавчиков відносить норму права, юридичний факт та правосуб'єктність. Е. Грамацький, І. Жилінкова – юридичний факт. Узагальнюючи наукові висновки, зазначимо, що для виникнення, зміни та припинення нотаріально-процесуальних правовідносин з іноземним елементом необхідна наявність норми права, юридичного факту, а також процесуальної правосуб'єктності. Правовідносини виникають виключно на диспозитивній основі в результаті вільного волевиявлення зацікавленої особи щодо вчинення нотаріальних дій, яке відповідає її внутрішній волі, та здійснюється у межах дозволеної законом поведінки.

Отже, для виникнення нотаріально-процесуальних правовідносин в міжнародному приватному праві необхідні норми міжнародного приватного права, а також нотаріального процесу, які б передбачали ці правовідносини.

Передумовою виникнення нотаріально-процесуальних відносин з іноземним елементом є юридичні факти процесуального характеру, якими, зокрема, є дії заявника – особи, яка звертається до нотаріуса чи іншої особи, уповноваженої законом на вчинення нотаріальних дій, які вчиняються на підставі колізійної норми міжнародного приватного права та процесуальної норми внутрішнього права України, чи наявність юридичного факту – смерті особи, який, наприклад, передбачає відкриття спадкового нотаріального провадження (вчинення нотаріальних дій) за заявою спадкоємців. Так, наприклад, відповідно до ст. 67 Закону

України «Про нотаріат» свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину. Тобто, підставою виникнення нотаріально-процесуальних відносин є письмова заява.

Загальновідомо, що зв'язок між обов'язковим суб'єктом міжнародного нотаріального процесу – нотаріусом чи особою, уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій в Україні, та іноземцем, який звернувся до нього, має встановлену законом України юридичну форму, яка містить цивільні права і обов'язки учасників міжнародного нотаріального процесу, їх процесуальну правосуб'єктність, а також конституційні гарантії. Відтак в сукупності вони утворюють процесуально-правовий статус учасника нотаріального провадження.

Єдиного для всіх іноземців процесуально-правового статусу чи правового статусу не існує. Правовий статус іноземців, які беруть участь в нотаріальному провадженні, обумовлюється юридичними обставинами, такими як: ступінь зацікавленості особи, характер та зміст особистої участі в нотаріальному провадженні тощо. Так, сторонами нотаріального провадження можуть бути іноземці, стосовно яких вчиняються нотаріально-процесуальні дії. Їхня кількість може бути різною. Тому доцільно виділити правовий статус заявників-іноземців. Крім того, особами, які надають допомогу при вчиненні нотаріальних процесуальних дій, але не мають матеріально-правового інтересу, можуть бути перекладачі-іноземці. Таким чином в міжнародному нотаріальному процесі мова йде про правовий статус перекладача-іноземця. Отже, доцільно виділяти правовий статус іноземців, які беруть участь у вчиненні нотаріального провадження з метою реалізації своїх прав та інтересів, правовий статус іноземців, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження, а також правовий статус

іноземця-представника фізичної чи юридичної особи.

У розвиток наукових ідей, процесуальну правосуб'єктність іноземців в міжнародному нотаріальному процесі пропонуємо розглядати як передбачену нормами міжнародного приватного права та нотаріального процесу, а також гарантовану Конституцією можливість іноземців, які на законних підставах перебувають на території України, бути в Україні суб'єктом нотаріально-процесуальних відносин, мати процесуальні права та процесуальні обов'язки, а також нести відповідальність, встановлену законом України. Процесуальна правосуб'єктність іноземців, які перебувають на законних підставах в Україні, у міжнародному нотаріальному процесі визначається законом України, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором України та не суперечить Конституції України [10].

Аналіз правової природи нотаріально-процесуальних правовідносин з іноземним елементом дозволяє дійти висновку, що цим відносинам властиві загальні та особливі ознаки. Так, у першому випадку – це суспільні відносини, які виникають, припиняються або змінюються на підставі правових норм, існують у правовій формі, суб'єкти відносин пов'язані між собою правами та обов'язками, їх поведінка індивідуалізована та встановлена законом, відносини ґрунтуються на диспозитивній основі, мають вольовий характер, охороняються державою тощо.

У другому випадку – це відносини, які:

- є різновидом приватних правовідносин з іноземним елементом;

- пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок; відтак характеризуються наявністю іноземного елементу;

- є безспірними;

- мають специфічний суб'єктний склад: обов'язковим суб'єктом є нотаріус чи особа, уповноважена зако-

ном на вчинення нотаріальних дій; кількість суб'єктів не обмежується законом;

- характеризуються тим, що суб'єктний склад може змінитися;

- виникають з приводу реалізації процесуального права та виконання процесуального обов'язку;

- право, що підлягає застосуванню до нотаріально-процесуальних правовідносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та положеннями міжнародних договорів України;

- характеризуються відсутністю юридичної рівності між обов'язковим суб'єктом та особою, яка звернулася до нотаріуса

- структуровані в нотаріальні провадження з іноземним елементом, які в свою чергу мають стадії, які змінюються у порядку, встановленому законом України;

- у випадках визначених законом, а саме при державній реєстрації права на нерухоме майно та їх обтяження, мають тісний зв'язок з адміністративними процесуальними відносинами з іноземним елементом;

- наслідком вчинення нотаріальної дії з іноземним елементом є нотаріальний акт.

Отже, нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом є достатньо складним за своїм змістом правовим явищем, яке у широкому розумінні пропонуємо розглядати через: колізію правопорядків; суб'єктний склад учасників міжнародного нотаріального процесу; систему процесуальних прав і обов'язків учасників та гарантії їх реалізації; процедуру здійснення нотаріального провадження з іноземним елементом тощо.

Нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом – це суспільні відносини, які регулюються нормами національного законодавства України, а саме нормами міжнародного приватного права та нормами внутрішнього права України, зокрема нотаріального процесу України, якщо інше не передбачено

нормами міжнародного приватного права, мають диспозитивний характер, виникають на підставі процесуальних юридичних фактів між особою, уповноваженою законом на вчинення нотаріальних дій в Україні, з однієї сторони та заявником чи іншими учасниками міжнародного нотаріаль-

ного процесу з іншої сторони, здійснюються у спосіб та в порядку, встановленому Конституцією і законами України, та відповідно до правового статусу учасників міжнародного нотаріального процесу.

Список використаних джерел

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.
3. *Юридична* енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
4. *Бондарева М.* Нотаріальне процесуальне правовідношення: теоретичний аспект / М. Бондарева // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – Випуск. 83. – С. 51-52.
5. *Баранкова В.* Нотаріальні процесуальні правовідносини / В. Баранкова // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3 (22). – С. 117-125.
6. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. *Популярна* юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
8. *Кармаза О. О.* Міжнародний нотаріальний процес: теоретичний і практичний аспекти / О. О. Кармаза // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. – № 2 (I). – С. 21-28.
9. *Теорія* нотаріального процесу: Науково-практичний посібник / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.
10. *Стрілько В. Ю.* Процесуальна правосуб'єктність іноземців у нотаріальному процесі / В. Ю. Стрілько // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2016. – Випуск 38. – Том 1. – С. 94-97.

Стрілько В. Ю. Нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом

У статті досліджуються наукові підходи щодо розкриття змісту поняття «нотаріально-процесуальні правовідносини з іноземним елементом» та акцентується увага на ознаках таких відносин та підставах їх виникнення, зміни та припинення. Розглянуто наукову дискусію стосовно виділення в міжнародному приватному праві окремого інституту – міжнародного нотаріального процесу. Запропоновано авторське визначення понять.

Ключові слова: правовідносини, іноземний елемент, процесуальні правовідносини, міжнародний нотаріальний процес, іноземець, міжнародне приватне право.

Стрилько В. Ю. Нотариально-процессуальные правоотношения с иностранным элементом

В статье исследуются научные подходы к раскрытию содержания понятия «нотариально-процессуальные правоотношения с иностранным элементом» и акцентируется внимание на признаках таких отношений и основаниях их возникновения, изменения и прекращения. Рассмотрено научную дискуссию о выделении в международном частном праве отдельного института - международного нотариального процесса. Предложено авторское определение понятий.

Ключевые слова: переходное государство, государство переходного периода, переходный период, постсоциалистическое государство, политический режим, правоотношения, иностранный элемент, процессуальные правоотношения, международный нотариальный процесс, иностранец, международное частное право.

Strilko V. Notary procedural relations with foreign element

In the article scientific approaches to the notion “notary procedural relations with foreign element” are researched and the attention is focused on features of such relations and the grounds for legal relations to arise, change and terminate. The scientific discussion on separation of such an institute of law as international notarial process in international private law is considered. Authors determination of the notions is proposed.

Key words: legal relations, foreign element, procedural legal relations, international notarial process, foreign person, international private law.